

Norsk skolestatistikk 1660-1853

Allmugeskolane på landet

Forklararar til statistikkane om allmugeskolane på landet

I. Generelt om statistikkane

I. 1. Statistikkåra

Statistikkane viser situasjonen før følgjande 9 årstal: 1660, 1700, 1730, 1745, 1775, 1805, 1818, 1837 og 1853. Årstala er i hovudsak valde ut frå år med tilstrekkeleg kjeldemateriale, men det er også teke omsyn til reformperiodane i skolen.

I. 2. Geografisk inndeling lokalt, regionalt og nasjonalt

For dei nemnde årstala viser statistikkane allmugeskolen for kvart prestegjeld, frå 1837 **kommune** (i statistikkane er brukt omgrepet "kommune" for heile perioden 1660-1853). I statistikkane er det laga oppsummeringar om skolane i kvart **prosti, fylke, landsdel** og til slutt i **heile landet**. Landsdelane er:

- Austlandet (Akershus/Kristiania stift)
- Sørlandet (Kristiansand stift)
- Vestlandet (Bergen stift)
- Midt-Noreg (Trondhjem stift)
- Nord-Noreg (Tromsø stift)

To av fylka tilhøyrer to landsdelar: Telemark (Austlandet og Sørlandet) og Møre og Romsdal (Vestlandet og Midt-Noreg).

I. 3. Kommunale allmugeskolar

Statistikkane viser dei **kommunale** allmugeskolane, dvs skolar som var finansierte av kommunale avgifter, open for alle og med lærarar som var offentleg tilsette med vedtekne lønsvilkår. Skolar som i 1740-åra berre var for barn til foreldre som sjølve betale læraren er ikkje rekna med. Allmugeskolar som blei drivne av industriverksemder (verks- og bruksskolar) og forsvaret er nemnde i statistikkane, men ikkje tekne med i summeringane av skolane (i statistikkane står talet på dei i ()). Det same gjeld samiske allmugeskolar under misjonstida (til 1810), da desse skolane var finansierte av staten gjennom Misjonskassa (i kolonnen for talet på prestar er misjonærane markerte med #). Også vidaregåande skolar/høgre allmugeskolar er markerte med () i skolestatistikkane i 1837 og 1853 er dei identifiserbare ved at elevane der ikkje er rekna med blant dei skolepliktige, og/eller ved at dei ikkje tilhøyrde noko faste skoledistrikt men kom frå heile soknet/ kommunen).

I. 4. Land og by

Under "Kommune" i statistikkane er i tillegg oppført dei såkalla landdistrikta, dvs annekssokn der hovudsoknet var ein by. Med to unntak er skiljet mellom land og by uproblematisk: marinestasjonen Fredriksvern og Oslo (Gamlebyen) som begge formelt sett låg under landet er ført på by. Da Oslo brann i 1624, blei ikkje byen bygd opp att på same staden, men flytta til Akershus festning under namnet Kristiania. Oslo var eit typisk byområde, men var forstad under Aker til byutvidinga i 1859. Dei andre forstadane derimot er ført på landet.

I. 5. Sikre og usikre opplysningar

Skiljet mellom sikre og usikre opplysningar er flytande. Med "sikre" opplysningar er meint opplysningar med eit påliteleg kjeldegrunnlag. "Usikre" opplysningar er av to slag: kjeldegrunnlaget er mangelfullt, eller opplysningane er frå andre år enn statistikkåra (opplysningar frå ± 1 år frå statistikkåret står oppført som sikre). Usikre opplysningar er markerte på to må-

tar: Usikre årstal for når skolar kom i gang/blei nedlagde er markert med []. I statistikkane derimot er usikre tal markerte med understreking og ikkje med [] (for at tala skal kunne summerast i Excel).

NB! Usikre folketal og elevtal er understeka og vanlegvis avrunda til nærmaste hundre.

Talet på kommunar, sokn, prestar, klokkarar, klokkarbustader, faste skolar og lærarar er **alltid** oppgitt for kvart statistikkår, men for åra 1660, 1700, 1730, 1745, 1775 og 1805 er desse tala ofte usikre. Sikre og usikre tal er markert på ulik måte:

- Kommune: Alle usikre tal er understreka.
- Prosti: Ved summering er usikre tal er berre understreka når dei gjeld meir enn 10 % av kommunane i prostiet (denne prosenten er sett ut frå ei rimeleghetsvurdering).
- Fylke: Når det er **usikre** tal på prestar, klokkarar, lærarar m.m. i kommunane i eit fylke, er prosenten kommunar med **sikre tal** oppgitt for dei aktuelle åra:
Prosent kommunar med sikre tal:
Er prosenten under 90; er talet/tala understreka.
- Landsdel: I fylke der meir enn 10 % av kommunane har usikre tal er desse tala markert med [].

Sikre og usikre løner. Det er to forhold som avgjer kor pålitelege lønene er: kor mange av lærarane som har **kjent** løn, og kor mange av desse kjente lønene som er **sikre**.

- Kommune:
 - For lærarar med **fast løn** er ukjent løn markert med "?"
 - For lærarar med **fast løn**, men der løna er **usikker**, er løna understreka
 - For lærarar **utan fast løn** er løna markert med "-"
- Prosti: Gjennomsnittsløna er utrekna når lønene er kjent til minst 50 % av lærarane. Lønene er understreka når dei er usikre til meir enn 10 % lærarane.
- Fylke: Dersom det i fylket finst lærarar med ukjent løn, og/eller at dei kjente lønene er usikre, blir prosentane av desse oppgitt:
Prosent lærarar med kjent løn:
Prosent lærarar med sikker løn (av lærarar med kjent løn):
Dersom lønene til alle lærarane er ukjent, blir dette markert med "?".
- Landsdel: Dersom prosenten lærarar med kjent løn og sikker løn er under 90, blir dette markert med [].

Når det gjeld bruk av desimalar i lærarlønene m.m. sjå pkt II.3.2.

NB! Ved utrekningane er landdistrikt og sokn der hovudsoknet er by rekna som kommune.

I. 6. Symbol for periodar

↔: Gjeld perioden frå før 1660 til etter 1853. → 1800: gjeld for perioden frå før 1660 til 1800. 1800 →: gjeld perioden frå 1800 til forbi 1853.

II. Kommentarar til dei einskilde rubrikkane i statistikkane

II.1. Året omgangsskolen begynte

Rubrikken viser *året/perioden* skolen kom i gang og tilvising til *kjelder*. På bygdene var ikkje skolen i gang før den kommunale omgangsskolen var etablert. Men fordi om ein kommune står oppført med skole i 1745 treng han ikkje nødvendigvis vere kumen i gang i alle sokna, men han skal ha omfatta dei fleste. Skolen kan også seinare ha blitt lagt ned midlertidig. Om kjelder sjå nedanfor.

II.2. Kommune, Sokn, Prest, Klokkar (Tal, Klb = klokkarbustad)

Opplysningane om desse er ikkje dokumenterte med spesifikke tilvisingar, da dei vanlegvis er å finne i lett tilgjengeleg litteratur, særleg i bygdebøker. Av annan litteratur kan nemnast (Bolling 1947), (Daae 1879), (Eriksen 1930), (Ft/1801), (Klettum 2001), (Kraft 1820-1840),

(Statskalenderen 1815-1853) og (Svendsen 1840-1842). Under rubrikken ”Klokkar” er oppført både dei tradisjonelle klokkarane (vanlegvis éin i heile prestegjeldet) og kyrkjesongarane frå ca 1800 (etter kvart som klokkarane gjekk av vanlegis éin kyrkjesongar i kvart sokn).

II.3. Faste skolar

Opplysningane om desse er enten dokumentert i rubrikken ”Kjelder” eller ved fotnoter. Skolestatistikken i 1853 oppgir berre talet på faste skolar, og namn og startår på dei skolane som kom i stand etter 1837 er berre dokumentert med fotnoter dersom dei ikkje er omtalt i topografisk litteratur. For å kunne skilje verks- og bruksskolane frå dei kommunale skolane er lærarløner og elevtal fordelt etter skjønn og ved hjelp av eventuelle tilleggskjelder. Nokre av fastskolane i 1853 var iflg. forordet til skolestatistikken såkalla ”halvfaste Skoler, d. e. Tilfælde, hvor man i Omgangsdistrikter har tilvejebragt enkelte faste Skolestuer i hver Rode, istedet for at flytte Skolen fra Gaard til Gaard”. Skolestatistikken oppgir samla tal på faste og halvfaste skolar, med talet på dei halvfaste i parentes.

Statistikkane opplyser om namnet på fastskolane, perioden dei eksisterte, talet på skolar og type (talet på verks- og bruksskolar og vidaregåande skolar står i ()).

II.3. Lærarar

II.3.1. *Tal.* I dei kommunane der talet på lærarar er ukjent i 1745 og/eller i 1775, er første året talet er kjent markert med α , og kjelde for dette oppgitt (t.d. α : SB₁₂/1774). Dersom talet på lærarar blei endra i løpet av statistikkåret, er det talet ved utgangen av året som står oppført (t.d. Haus i Hordaland i 1745).

NB! Talet på lærarar totalt i ein kommune er summen av talet i rubrikken ”Lærarar” og rubrikken ”Også klokkar”.

NB! Talet på omgangsskolar er ikkje ført opp, da dette er det same som talet på lærarar. Lærarar som heldt både fastskole og omgangsskole er oppført med 1 lærar i kvar av skolane, og løna er delt likt mellom skolane. Utdanninga til lærarane er ikkje teken med i statistikkane pga plassmangel og fordi svært få hadde seminarutdanning (skolestatistikken i 1837 oppgir berre utdanninga til fastskolelærarane, 17 % var seminaristar, og i 1853 var 16 % i omgangsskolen og 64 % i fastskolen seminaristar).

II.3.2. *Løn.* Statistikkane viser **fast** løn: i riksdaler (rd) t.o.m. 1805, deretter i spesidalar (spd). Symbolet - betyr at løna ikkje var fast (lærarane hadde løn pr barn eller pr veke). Gjennomsnittsløna er utrekna for kvart **prosti** når lønene er kjent til minst halvparten av lærarane (er lønene til 50-89 % av lærarane usikre, er gjennomsnittslønene understreka). For kvart **fylke**, **landsdel** og for **heile landet** er gjennomsnittet alltid rekna ut, og prosenten av lærarar med kjent løn er oppgitt når prosenten er under 100. For lærarane i omgangsskolen er gjennomsnittsløna utrekna med 1 desimal når løna er kjent til minst 90 % av lærarane, og minst 90 % av desse lærarlønene er sikre (sjå pkt. 1.5.). For lærarane i fastskolane derimot var lønene så høge og varierande at desimalar er utan interesse.

II.4. Også klokkarar

I denne rubrikken står oppført lærarar som i tillegg var klokkarar eller kyrkjesongarar.

NB! Skolestatistikken i 1853 oppgir berre summen av lærarar, dei som var klokkarar/ kyrkjesongarar medrekna.

II.5. Folketal

Folketalet er ikkje kjent før ved folketeljinga i 1769. For statistikkåra blir brukt nærmaste folketeljing: 1775 (1769), 1805 (1801), 1818 (1815), 1837 (1835) og 1853 (1855).

II. 6. Elevtal

Elevtalet, som ikkje er kjent før i 1818, gjeld **skolepliktige** elevar og ikkje **skolesøkjande** elevar (tala på **totalforsømmrar** er kjent frå 1818, men dei er ikkje teke med i statistikkane fordi desse tala opplyser lite om den totale forsømminga, fordi hovudproblem var det sporadiske fråværet, og dette er ikkje oppgitt). Elevtala i 1818 er truleg sjeldan baserte på nøyaktig oppteljing, og dei skil sjeldan mellom elevar i omgangsskolar og fastskolar.

II. 7. Fagkrins

Fagkrinsen er ikkje kjent i større omfang før i 1818. Fagkrinsen i 1818 er berre kjent **pr kommune**, men i 1837 og 1853 er fagkrinsen kjent **pr elev**.

1818

I statistikkane for dette året er nytta følgjande fagkoder: 1 = religion, 2 = lesing, 3 = skriving, 4 = rekning, 5 = song, 6 = geografi, 7 = historie, 8 = handarbeid, 9 = andre fag (naturfag o.a.). Alle elevane fekk iflg. kommentarane til statistikken undervisning i religion og lesing, sjølv om kjeldene ikkje sjeldan berre oppgir eitt av desse faga. Når skriving blir nemnt blant faga utan kommentarar blir dette markert med fagkodene 1-3, og med 1-4 når også rekning blir nemnt. Dersom det er knytt kommentarar til elevdeltakinga i skriving og rekning er desse kommentarane nemnt i fotnoter. Fotnotene viser klart at det var svært få av elevane som fekk skrive- og rekneundervisning, og nesten ingen av dei fekk undervisning ut over dette.

1837

Omgangsskolane.

Skolestatistikken har tre kolloner med fagkrins: talet på elevar som fekk undervisning i skriving, i rekning og som var ”viderekomne” (dvs med undervisning i eitt eller fleire av faga historie, geografi, morsmål og song). Song blei obligatorisk fag ved loven i 1827, men har ikkje fått eiga kollonne i statistikken, fordi ”Song drives i Omgangsskolerne sjeldan som Gjenstand for Undervisning” (side 3). Under ”Skr./rek./vid.k./song” er derfor berre prosentane elevar som fekk undervisning i skriving, rekning eller vidaregåande fag oppgitt.

Fastskolane

For fastskolane er vidaregåande elevar delt opp i dei som fekk undervisning i geografi og historie (i statistikkane ført opp som vidarekomne) og dei som fekk songundervisning.

For begge skoleslaga er prosentane avrunda til nærmaste heile prosent, slik at fag med ei elevdeltaking på under 0,5 % blir markert med 0 %.

1853

Skolestatistikken har same opplysningar for omgangsskole og fastskole – skriving, rekning, rettskriving, geografi og historie – og den prosentvise elevfordelinga i desse faga står oppført under ”skr./rek./rettskr./geo./hist.”. Skolestatistikken har inga grunngjeving for at song ikkje er med blant faga.

Pga plassmangel er iblant prosenten ”100” erstatta med ”H”.

II.8. Klokkarløn (Kl.løn)

Inntekta som lærarane hadde som klokkar eller kyrkjesongar er ikkje kjent før i 1837. Gjenomsnittet av desse inntektene er oppgitt i heile daler.

II.9. Kjelder

NB! Opplysningar som er henta frå allment tilgjengeleg topografisk litteratur (bygdebøker) er berre markert med *.

For andre kjelder - dei aller fleste frå arkiv - er det gitt tilvising for kvar kommune i perioden 1660 – 1805. For statistikkåra 1818, 1837 og 1853 er hovudkjeldene dei same for alle kommunane, og dei er derfor ikkje oppført. Tilvisingane til desse kjeldene er: for 1818 (Ra₁/1818), for 1837 (KUD 1840) og for 1853 (KUD 1858). Andre kjelder som eventuelt er brukt i tillegg til desse i 1818, 1837 og 1853 er dokumentert som tilleggskjelde(r) ved fotnoter.

Ved tilvising til arkiv er brukt forkortingar. Ra står for Riksarkivet, S for dei 8 statsarkiva (SO for Oslo, SKb for Kongsberg, SH for Hamar, SK for Kristiansand, SS for Stavanger, SB for Bergen, ST for Trondheim og STø for Trømsø. Sjå *Tilvisingar til arkivkjelder om allmugeskolane på landet*.